

আৱ কোনো জগন্নাথ হল ট্রাজিডি নয়

ড. এম এ মাননান

দি

নটি ছিল মঙ্গলবার। ১৯৮৫ এর ১৫ অক্টোবৰ। শুরুতের এলোমেলো হাওয়ায় হালকা বৃষ্টিভোজ দিন। সন্ধ্যায় নামে ঝিৱিৰিৰ বৃষ্টি। মেঘলা সন্ধ্যার মন খারাপ কৰা সময়টায় একে একে আসছে অনেকে, চুকচু মিলনায়তনে। কেউ শিক্ষার্থী, কেউ বা অভিধি। সাবিৰ সাবি চোয়াৰে বেসেছে সবাই। জায়গা না পেয়ে কেউ কেউ পেছনে কিংবা দুরজাৰ পাশে দৌড়ান। দৃষ্টি সবার বিচিত্ৰ পদায়। সবেমত্ব বাংলা সংবাদ শেষ হলো। বিজ্ঞাপন হচ্ছে। প্রায় চারশত মানুষ যে যাব যতো জায়গা কৰে নিয়েছে অনুৰোধপায়ণ ভবনে, জগন্নাথ হলের পূর্ব-দক্ষিণ পাশেৰ পুরনো ১৯২৫ সালে নিৰ্মিত তৎকালীন প্রাদেশিক পরিষদ ভবন, আসেছিল হলো।

একটু পৰেই শুরু হবে মহান মুক্তিযু০ৰ্জিততিক জনপ্ৰিয় সিৱিলজেৱ নাটক 'তুকতাৰা'। ঘড়িৰ কাঁটায় রাত আটটা ভিৰিশ মিনিট। শুরু হয়েছে নাটক-এৰ আজকেৰ পৰ্ব। সবাই নিশ্চল। চোখ নিবজ্জ ওখনে। আৱ বাইৱে তুমুল বৃষ্টি, দমকা হাওয়া। ঘড়িৰ কাঁটা এগুচ্ছে। কাঁটায় যখন আটটা পঁঠতালিশ মিনিটেৰ ঘৰে, তখনই অক্ষয়াৎ সেই দুৰ্ঘণ নেমে এল ভবনচিতে। বিকট আওয়াজে ধসে পড়ল জৱাজীৰ্ণ এস্বেষ্টেজেৰ ছাদ। নিমিয়েই নিতে গেল ৩৪টি তাজা প্রাণ। পৰবৰ্তীতে আৱো ৬ জন হারিয়ে গেল চিৰততেৰ চিকিৎসাধীন অবস্থায়। আহত হলো তিন শতাধিক। পৰেৱে দিন । দৈনিক পত্ৰিকাগুলোতে মৰ্মাতিক ঘটনাৰ বিস্তাৱিত খবৰ দেখে সাবাৰ দেশেৰ মানুষ কেঁদেছে। ঘটনাৰ দিনতো ঢাকা শহৰেৰ মানুষ ধৰ্ম-বৰ্ণ নিৰ্বিশেষে এসেছিল হল প্ৰাঙ্গণে, আকুলিত হদয়ে বাঁশিয়ে পড়েছিল আহতদেৰ প্ৰাণ বাঁচাতে, বিনা বিৰায় রক্ত দিয়েছিল হাসপাতালে। ঠিক মুক্তিযু০ৰ্জেৰ যতো সবাই এক হয়ে এই দুৰ্ঘণকে মোকাবিলা কৰেছে, কৰ্তৃপক্ষেৰ দায়িত্বহীনতা আৱ অবৈবহৃতপনাৰ প্ৰতি কেৱল দেখানোৰ পাশাপাশি অভূতপূৰ্ব সাম্প্ৰদায়িক সম্প্ৰতিৰ দৃষ্টিতে হাপন কৰেছিল, যা আমদেৱ আজো অনুপ্ৰণিত কৰে, আলোড়িত কৰে। যেমনটি হয়েছিল শাধীনতা-পূৰ্ব গণ-আদেলনেৰ সময়ে, মুক্তিযু০ৰ্জ চলাকালে, তেমনটি আমৰা দেখতে পেয়েছি জগন্নাথ হল ট্ৰাজেডিৰ সময়ে। নতুন স্বাধীন দেশে মুক্তিযু০ৰ্জেৰ চেতনায় অবগাহিত সৰ্বতৰেৰ মানুষ সাম্প্ৰদায়িকতাৰ উৰেই উচ্চে, সংহতি ও সহৰ্মস্তাৰ যে অনুকৰণীয় দৃষ্টান্ত সে দিন স্থাপন কৰেছিল তা তিৰকাল বাংলাদেশেৰ সবাইকে, প্ৰজন্মেৰ পৰ প্ৰজন্মকে সাহস যোগাবে।

আমি তখন ঢাকা বিশ্ববিদ্যালয়েৰ সহকাৰী অধ্যাপক এবং সিনেট সদস্য। থাকি সেন্ট্রাল রোডে। টিভিতে খবৰটি শুনে হতভুম হয়ে গেলাম। খবৰাখবৰ নিতে থাকলাম সহকাৰীদেৱ মাধ্যমে। এ ব্যাপারে আমাৰ আওহা ছিল আৱো একটি বিশেষ কাৰণে। জগন্নাথ হলেৰ সঙ্গে জড়িয়ে আছে আমাৰ ঢাকাৰ জীবনেৰ প্ৰথম দিনটি। ১৯৬৮'ৰ জুনেৰ সতৰত প্ৰথম সপ্তাহেৰে কোনো এক দিন লাকসাম জংশন থেকে প্ৰথম বারেৰ মত ট্ৰেন চাপলাম ঢাকাৰ উদ্দেশে। লক্ষ্য ঢাকা বিশ্ববিদ্যালয়ে ভৱিত হওয়া। অজ পাড়াগামেৰে ছেলে।

বয়স মাত্ৰ আঠাবৰ। শহৰ সমৰকে শুধু কেতাবি ধাৰণা। পৰিচিত কেউ ঢাকায় থাকে না। তাই অচেনা শহৰে কোথায় থাকব, কাৰ কাছে ধাৰ, কিছুই জানা ছিল না। শুধু জানতাম আশাৰ এক চাচাতো মামা পড়েন দৰ্মন বিভাগে, থাকেন সলিমুল্লাহ মুসলিম হলে। বাস, এন্টুরেই। নানা বা নাবী এৰ বেশি আৱ কিছুই বলতে পাৱেন নি। বিকেলেৰ দিকে পৌছলাম কমলাপুৰ রেল ষ্টেশনে। দুৰু দুৰু বুকে উঠলাম একটি রিকশায়। সলিমুল্লাহ হলেৰ ঠিকানাও জানি না। মনে পড়ল জগন্নাথ হলে থাকেন আমাৰ হাইক্লেৰ একজন শিক্ষক, উমেশ রায় চৌধুৱী, বুক-কিপিং-এৰ শিক্ষক ছিলেন, আমায়িক মুখটা ভেসে উচ্চল আমাৰ চোখেৰ সামনে। তাই রিকশা-চালককে জগন্নাথ হলে যেতে বলদাম। মনে পড়ে, সে হাইকোর্টেৰ কাছে এসে রাস্তাৰ

প্ৰথম মেয়াদে সাৰ্জেন্ট জহুৰল হক হলেৰ প্ৰতোষ। প্ৰথম দিনে হল ঘুৰতে গিয়েই দেখি, অডিটোৱিয়ামটিৰ অবস্থা আশঙ্কাজনক। অথচ ছাত্ৰো এখানেই টিভি দেখে, বিভিন্ন অনুষ্ঠান কৰে। একদিন আওয়াজী লীগেৰ বৰ্তমান সাধাৱণ সম্পাদক ও মাননীয় সেতুমন্ত্ৰী জনাব ওবায়দুল কাদেৱ প্ৰধান অতিথি হিসেবে একটি অনুষ্ঠানে এই অডিটোৱিয়ামে উপস্থিতি থাকা অবস্থাৰ ভৱনটিৰ হাল দেখে অসম্ভৱ প্ৰকাশ কৰেছিলেন। আমি বিশ্বাস্তি উৰ্ধবৰ্তন কৰ্তৃপক্ষকে লিখিতভাৱে জনিয়ে দ্রুত ব্যবহাৰ নিতে অনুৰোধ কৰি। প্ৰকৌশল বিভাগ কত যে বাহানা দেখাল তা এখানে বৰ্ণনা কৰা সম্ভব নয়। আমি দ্বিতীয় মেয়াদে থাকাৰ সময় পৰ্যন্ত অডিটোৱিয়ামটি ডেঙে নতুন কৰে তৈৰি কৰাতে পাৱিনি। ব্যৰ্থ আমি, পুৱে ব্যৰ্থ বিশ্ববিদ্যালয় প্ৰশাসন। আসলে দু'এক জনে কোনো শুভ উদ্যোগ নিলেও যাৰা ক্ষমতায় অধিষ্ঠিত থাকেন তাৰা যদি সে উদ্যোগেৰ অংশীদাৰ না হতে চান, তা হলে উদ্যোগটি মাঠে মাৰা যেতে বাধ্য। তাই হয়, তাই হচ্ছে সৰ্বত্র। আৱ দেখাৰত দেয়ে অন্যৱা।

জগন্নাথ হলেৰ সেই দুৰ্ভাগ্যজনক ঘটনাটিৰ পৰিপ্ৰেক্ষিতে যদিও ঢাকা বিশ্ববিদ্যালয় কৰ্তৃপক্ষ প্ৰবৰ্তীতে কিছু ভালো পদক্ষেপ নিয়েছে, আমি মনে কৰি, সবচেয়ে বেশি প্ৰয়োজন প্ৰতি বছৰ রঞ্জিতমাফিক নিয়মিত প্ৰত্যেকটি ভবন পৰিৱৰ্দ্ধন কৰা, প্ৰযোজনীয় মেৰামত বা সংস্কাৱেৰ কাজ সঙ্গে সঙ্গেই সম্পৰ্ক কৰে ফেলা, প্ৰকৌশল বিভাগেৰ মতামতকে মাথায় রেখে কৰ্তৃব্যক্তিদেৱ নিজস্ব বিবেক কাজে লাগান। সৰোপৰি, নিন্দিষ্ট কাজটি সঠিক সময়ে সঠিকভাৱে হচ্ছে কী-না, তা প্ৰায় প্ৰত্যেক দিন মনিটিৰিং কৰা। যদি এমনটি হয়, আমাদেৱকে আৱ জগন্নাথ হলেৰ কৰণ ট্ৰাজেডি দেখতে হবে না। কোনো মায়েৰ বুক খালি হবে না, তাই বা বোনেৰ অনাকাৰ্জিত অকাল প্ৰাণগে কোনো বোনেৰ চোখে অশু দেখতে হবে না। বাবাৰ আহাজাৱিতে আলোৱ ভৱা আকাশ মুহূৰ্মান হবে না।

এখনো তৃমিকম্প হলে কিংবা দুৰ্ঘণপূৰ্ণ আবহাওয়া দেখলে সে রাতটিৰ কথা মনে পড়ে। অনেক সময় উদ্বিগ্ন হয়ে পড়ি। উৎকঠন কাজ কৰে আমাৰ মধ্যে। ঢাকা বিশ্ববিদ্যালয়েৰ পুৱনো কিছু হল যেমন আমাৰ নিজেৰ ব্যক্তিগত স্মৃতিবিজড়িত মাস্টারদাৰ সুৰ্যসেন হল, যহসিন হল, সলিমুল্লাহ হল, ফজলুল হক হল ও কাজীন হল বেশ বুকিপূৰ্ণ। এ হলগুলোৰ আও মেৰামত ও সংস্কাৱ প্ৰযোজন। সময় থাকতেই সজাগ হওয়া জৱাবি। আমাৰ পুৱে জীবনেৰ প্ৰায় সত্ত্ব থাকতেই সজাগ হওয়া জৱাবি। আমাৰ পুৱে লাকসাম জংশনেৰ প্ৰথম দিনটি।

মনে হলো, এমনটি তো হওয়াৰ কথা নয়। যেখনে নিয়দিন

শত শত ছাত্ৰেৰ আনাগোনা, টিভি দেখাৰ পালনাম নাতো! যাহোক, অবশেষে পৌছলাম জগন্নাথ হলে। গেটে উমেশ বাবুৰ নাম বলতেই দারেয়ান চিনল। আমি ওনাৰ কক্ষে গিয়েই পেয়ে গেলাম। বিশাল ঋতুৰ নিঃশ্঵াস ফেললাম। এখানেই আমাৰ দিন বাস (ৱাক্তা বাস নয়)। পৰেৱে কাহিনি অন্য কিছু; এখানে প্ৰাসংগিক নয়। আমাৰ ঢাকা শহৰেৰ জীবন শুৰু এই জগন্নাথ হল থেকে। তাই সুতিতে সব সময় এ হলটি অমৱ। অভাবনীয় দুৰ্ঘটনাটিৰ খবৰ ওনে তাই হতবিহুল হয়ে পড়লাম।

মনে হলো, এমনটি তো হওয়াৰ কথা নয়। যেখনে নিয়দিন

● লেখক: উপাচাৰ্য, বাংলাদেশ উন্মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়